

להיות עמלים בתורה

[פרשת בקקותי, שיחה 1] – נכתב ע"י הרב משה צוריאל, מתוך ספרו "אוצרות התורה".
הבהרה. בהסכמת הרב, השיחה נערכה ע"י תלמידו, אך טרם הגיחה]

"אם בקקותי תלכו... – להיות עמלים בתורה. (רש"י בשם "תורת כהנים"). מפרש שם "תורה תמימה":
"הן חוקי התורה והמצוה המתבארים ע"פ כללים והמדות הנדרשות ושינויי הלשונות וע"פ הסברא,
והדמיון מלתא למלתא וכדומה, וזה מתבאר ע"י עמל התורה בדקדוק ועיון כנודע" (ומקורו במלבי"ם כאן, עיין
דבריו, וכן "העמק דבר" כאן). הרי יש כאן 'עמלי גדול, לטרוח ולהבין כיצד כל תורה שבעל פה, מכונס ומרומז
תוך אותיות קודש של תורה שבכתב. (עיין "אוצרות הנצי"ב", תחילת ערך "תורה").

ובכן, אנו יודעים שיש הלומדים תורה מתוך שגרה והרגל, ואינם מתאמצים בכל כוחותיהם.

- אבל יש המקיימים דברי הזוהר (א/קל:): – "עין לא ראתה, אלהים, זולתך, יַעֲשֶׂה לַמַּחֲכָה לוי". (ישעיה
סד, ו). מאי 'למחכה לוי? אלין אינון דדחקין למלה דחכמתא ודייקין לה ומחכאן לה למנדע ברירו
דמלה ואשתמודעא למאריהון, אלין אינון דמאריהון משתבח בהון בכל יומא".
- ועוד אמרו: "כל מלה דהוי בבהילו (=בחפזון) לא הוה בחכמתא שלימתא" (זוהר ג/רצו).
- "חכמתא לא מתישבא אלא כד בר נש יתיב, ולא אזיל" (זוהר א/רכג).

כמה סגולות אמרו על העמל בתורה!

"אין נמסר עם עייף בתורה, [כלומר שהוא עמל בתורה ומתוך כך עייף בה] למי שמציק לוי". (כלומר, אוה"ע) (סנהדרין צד:).
ומפורש במדרש תהלים (פרק ל"ה) שבזכות מלחמתה של תורה אנו ניצולים ממלחמות אוה"ע.
וכך כתב מהר"ל. ("יחידושי אגדות", ג/קסא) וכן כתב הנצי"ב. ("הרחב דבר" על בראשית כ"ה ע"ע "אוצרות הנצי"ב", תורה, ס"ק 26)

ועוד, שהאדם הַעֲמֵל, זוכה להבין פנימיות התורה!. "הוא עֲמֵל בְּמָקוֹם זֶה (עולם הגשמי) – ותורתו
עומלת לו במקום אחר" (עולם הרוחני) (סנהדרין צט:). ומפרש רש"י – "תורה מחזרת עליו ומבקשת מאת
קוֹנֵהָ, לְמַסּוֹר לוֹ טַעְמֵי תוֹרָה וְסִדְרֵיהָ". ע"ע דברי הנצי"ב ("העמק דבר" על דברים י, א).
ועוד הוא כותב: ולכן נקראת התורה "מוֹסֵר ה'". (שם, על דברים י, ו) "והתורה בעמלה מתשת כח האדם,
אבל זהו עיקר גידולו, ואין התורה מתקיימת אלא בזה האופן!" (על דברים לב, ג).

והנה להבין מהו מהות של "עמל התורה" חוץ מהאמור לעיל, [כלומר מלבד החיוב, והשבח שנאמר בזה לעיל, כעת פונה
הרב להסביר מה הכוונה בעמל תורה!] – יש בפנינו שלשה אופנים:

אופן א' של "עמל" – להיות חוקר ומעיין בכל כח עיונו. ("העמק דבר", ויקרא יח, ה).

[הרב שליט"א ליקט דבריהם של 7 מחכמי ישראל המסבירים ומעידים הם על עצמם (או אחרים עליהם) על עמלם – הב"ח, מהרש"ל, האר"י, הגר"א,
פני יהושע, הגר"ח סולוביצ'יק והרמב"ם]

1. וכך כתב הב"ח (אוי"ח סי' מ"ז ד"ה ונוסחא אשכנזית), "לעסוק בדברי תורה". דלפי שעיקר ההבטחה שהבטיחנו
הוא ית' (שע"י? נזכה לא"י וכו') לא היתה אלא על עסק התורה הוא העמל והטורח כמ"ש ואם בחוקותי תלכו
שתהיו עמלים בתורה... ונתתי גשמיכם בעתם וכו". וכן כתב חתנו הט"ז (סי' מ"ז סוף ס"ק א') "על מה אבדה
הארץ... על עזבם את תורתיה ולא הלכו בה, שהתורה אינה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה
דהיינו שעוסק בפלפול ומשא ומתן של תורה, כמו שדרשו על "בחוקותי תלכו" שתהיו עמלים בתורה.
מה שאין כן אותם הלומדים דברי תורה מתוך עונג ואינם יגעים בה... כי הברכה לעסוק בתורה בדרך
טורח דוקא... שעיקר מעלת העוסקים בתורה דוקא בדרך טורח ויגיעה" עכ"ל.

2. וכך כותב מהרש"ל: "ושמתי לבי לתור בחכמה ולחקור אחר שורש הענין, והעבודה (=נשבע בשבועה) שלפעמים שבוע אחד ישבתי משתומם בדמיון-השכל עד שיגעתי ומצאתי שורש הענין... היגיעה והעיון ובמיעוט שינה וברוב שיחה עם חברי ותלמידי יותר מכולם. ולא הנחתי שום מחבר שלא עסקתי (להבין הסוגיא) בעיוני בו". (י"ם של שלמה", הקדמה לגיטין).

3. ידועה גדולתו של רבי חיים ויטאל, שהיה המוסר העיקרי לדורות הבאים את חכמת האריז"ל. והוא רושם "כששאלתי למורי (האריז"ל) איך זכה לכל החכמה הזאת, והשיב לי שטרם במאד מאד בחכמה זאת. ואמרת לי כי גם הרמ"ק ז"ל וגם אני חיים טרחתי במאד מאד בחכמה זאת. ואמר לי שהאמת הוא שטרחנו מאד מאד יותר משאר אנשי דורנו, אבל לא עשינו כמוהו. כי כמה לילות היה נשאר בלתי שינה על מאמר אחד של ספר הזוהר. ולפעמים ששה לילות של החול שבשבוע היה מתבודד ויושב על עיון מאמר אחד בזוהר בלבד, ולא היה ישן כל הלילות ההם, רוב הפעמים". ("שער רוח הקודש", דף לו).

4. וכך כתב רבי חיים וולוז'ין אודות הגר"א: "וכמה יגיעות יגע זה האדם הגדול בענקים, לא יאומן כי יסופר... כמה מאות פעמים וביגיעה נוראה, ולא אכל ולא שתה כמה ימים ולילות ותדד שנתו מעיניו עד כי חשך משחור תארו, ונתן נפשו עליו, עד אשר האיר ה' עיניו לבוא עד קצה תבונתו". (הקדמה ל"סיפרא דצניעותא", ע"ע מעשה שהיה בספר "הגאון החסיד מוילנא", דף לא).

5. וכן בהקדמת "פני יהושע" כתב: "באמת ובאמונה, ברוב הדברים היתה לי יגיעה רבה לא יום ולא יומיים כי אם לעתים אף חודש ימים בעיון סוגיא אחד".

6. וכן כתבו בני הגר"ח סולובייציק מברסק בהקדמה לחידושי: "וליבן וצירף וזיקק דבריו בירור אחר בירור... בכור המבחן מאה פעמים, פעם אחר פעם ביגיעה עצומה ובהעמקה נפלאה לקרב ולרחק להוסיף ולגרוע... ולא יאומן כי יסופר למי שלא ראה בעיניו גודל יגיעתו ודקדוקו בזה, ולא שקט ולא נח ולא זז מהענין עד שהוציא כל דבר לאמתו ולאורו".

7. כן מצאנו בסוף הקדמת הרמב"ם ל"פירוש המשניות" על טהרות: "... לפי הכללים שהסדרתי לך בהקדמה זו, לא הושג שום כלל מהם אלא לאחר שיגעתי בו יגיעה גדולה בבירורו לכל צדדיו... ולא ידע באמת ערך התועלת שבו אלא מי שכבר יגע ימים ונדד שינה מעיניו בלילות בהלכה מאותן ההלכות". עכ"ל

אופן ב' של "עמל" – בקיאות

עד כאן הזכרנו עמל ויגיעה שהאדם ידע היטב ובבירור מה חז"ל אמרו. (כמו שמסופר שהנצי"ב אמר הערכה על שניים מתלמידי הישיבה. על האחד אמר "אתה עוסק תמיד בתורה ומתמיד בה". ועל השני אמר "אתה היודע מה שכתוב בתורה". וכמובן, השבח של כל אחד שונה איש מרעהו).

אבל יש עוד "עמל", של מי שטורח כדי שיזכור מה שלמד. מהר"ל לימד אותנו שאין זה די בכלל אם האדם יודע באיזה ספר הוא ימצא את הפתרון לשאלה התורנית שהוא שואל. כל עוד שאין התורה עם האדם, ממש שגורה בפיו, הוא איננו "בעל התורה". כמו שאמרו "שיהיו דברי תורה מחודדים בפיד, שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם, אלא אמור לו מיד" (קידושין כ). ולכן ע"י תורה שבעל פה שהיא פְּפָה-האדם והתורה היא עמו לגמרי ואינה על הקלף כתובה, רק היא בפה האדם, ולכך מצד זה יש לתורה חיבור עם ישראל" ("תפארת ישראל", פרק סח). אלו האומרים שבזמננו לא צריכים כל כך לבקיאות כי בלאו הכי הכל נמצא בספרים, ואם מחפשים ב"מפתחות" מוצאים, אינם צודקים כלל.

כי עיקר התורה איננה לדעת איפה למצוא אותה כשיהיה צורך, אלא העיקר הוא לדעת אותה כבר ובפועל. אדרבה, מרוב שנמצאים הרבה ספרים הגענו למצב שבני ישיבות מסיחים דעתם מלדעת הם עצמם את התורה בעל פה וזה מה שגרם לשכחת התורה ממש! [כלומר, בעבר תיקנו לכתוב תורה שבעל פה כדי שלא תשתכח, אולם כעת נמצא "תיקונו – קילקולו" שסומכים על מה שהיא כתובה, ולא חוששים מכך ששוכחים]

- כך הוזהרנו במדרש: "בוא וראה כמה קשה יום הדין. שעתיד הקב"ה לדון את כל העולם כולו בעמק יהושפט וכיון שת"ח בא לפניו אומר לו כלום עסקת בתורה? אמור לפני מה שקרית ומה ששנית. מכאן אמרו 'כל מה שקרא אדם יהא תפוס בידו, ומה ששנה תהא תפוס בידו, שלא תשיגהו בושה וכלימה ליום הדין'" (מדרש משלי, פרק י', וממשיך שם שבוחנים את האדם אם יודע סדרי משנה, וההלכות, ומדרישי ההלכה כמו תורת כהנים, ותלמוד ואגדות חז"ל וסתרי תורה)
- "מכאן היה ר' ישמעאל אומר 'אשרי ת"ח שמשמר לימודו בידו כדי שיהא לו פתחון פה להשיב להקב"ה ליום הדין'" (שם, וזה מובא ג"כ להלכה ב"ביאור ההלכה" על או"ח סוף סי' קנ"ה).
- וכן אמרו: "אדם משמיע תלמודו סמוך למיתתו" (תנחומא, בא, ב)
- "אדם צריך להזהר בתלמודו שלא יאבד ולא ישתכח" (ספרי על דברים יא/כב, קטע מ"ח)
- "טוב מי שהוא שונה הלכה ורגיל בה ממי שונה הלכות ומדות ואינו חוזר. טוב ציפור אחד כפות ממאה פורחין" (מדרש קוה"ר ד, ט על הכתוב "הכסיל חובק את ידי").
- כנראה זה מה שנאמר בגמרא שלעת מותו של אדם שואלים אותו "קבעת עתים לתורה" (שבת לא.) – עתים עתים לכל מקצוע ומקצוע. וברור מאד שלא יוכל הנבחן להגיד תשובה להקב"ה הבאופן סתמי שזה נמצא במסכת פלונית, או בשו"ת פלונית, אלא לכל שאלה האדם יצטרך לתת תשובה מפורטת ומוגדרת. ולכן רבי ישראל סלנטר בכל לימוד ולימוד שהיה לומד היה מצייר לפניו כאילו בא "מעשה" לפניו וצריך לענות בפרוטרוט "למעשה" ("יאור ישראל", קטע כט).

ואמנם צער גדול יש לכל לומד. הרי השכחה מצויה. ואפילו רבנו הקדוש שהיה העורך של כל המשניות בתורה שבעל פה, "כי קאי רבי בהאי מסכתא לא תשייליה במסכתא אחריתי" (שבת ג.). וכמו שהתלוננו חז"ל בעירובין (נג.) "אנן כי אצבעתא בבירא לשכחה". [שם שהאצבע נוח ליכנס בפי הבור, כך אנו מהירין לשכוח. רש"י] ואמנם אין לנו שום פטור מלעשות כל ההשתדלות האפשרית. כך המשילו חז"ל משל: "לטרסקל (=סל) נקוב ששכר בעליו פועלים למלאותו. מי שהוא טפש אומר 'מה אני מועיל? מכניס בזו ומוציא בזו'. מי שהוא פקח אומר 'ולא שכר כל חבית וחבית אני נוטל!' כך מי שהוא טפש מהו אומר 'מה אני לומד תורה ומשכחה?' מי שהוא פקח מהו אומר 'ולא שכר יגיעה הקב"ה נותן?' (ילק"ש שיר השירים, תתק"ץ).

ובזה יבואר מדרש פליאה.

"מעשה בר' אבהו כשהיה מסתלק מן העולם הראה לו הקב"ה י"ג נהרי אפרסמון, התחיל לומר בשעת מיתתו לתלמידיו 'אשריכם עוסקי תורה' אמרו לו 'רבנו, מה ראית?' א"ל י"ג נהרי אפרסמון נתן הקב"ה בשכר תורתו. התחיל לומר, 'ואני אמרתי לריק יגעתי, לתוהו והבל כוחי כליתי. אכן משפטי את ה'" (תנחומא, בראשית, א).

וענה בספר "המאור שבתורה" כי הרי בינתיים הספיק לשכוח הרבה (ובמיוחד, זקני תלמידי חכמים השוכחים לימודם מחמת תשישות גופם בזקנתם, עיין מנחות צט.). ובעת מותו ראה שיתנו לו שכר על היגיעה, למרות שהספיק לשכוח חלק ממה שלמד.

בעצם, כבר במעמד הר סיני ה' לימד אותנו שכך דרכה של תורה, ששוכחים ככל שעובר הזמן. "בתחילה היה משה למד תורה ומשֶׁקָחָהּ, עד שניתנה לו במתנה" (נדריים לח.) – כלומר, היה לומד אע"פ שמרוב עומס הידיעות היה שוכח. אבל בכל זאת כך היא דרכה של תורה. מאמר זה מובא גם כן בירושלמי (הוריות ג,ה) ומסיים שם: "כדי להחזיר את הטפשים". כלומר שלא יהא פתחון פה לאלו שלומדים ושוכחים, וידעו כי אפילו משה רבנו למד והמשיך ללמוד, אע"פ שהיה שוכח אח"כ. "לגרס אינש אע"ג דמשכח". (ע"ז יט.)

ובספר "שער המצוות" לאריז"ל (תחילת פרשת ואתחון) כתב – "בענין השכחה אשר באנשים, כי היא הנותנת עצלות להמנע מעסק-התורה באומרם כי הנה ח"ו נמצאים יגיעים לריק ולבטלה כיון שהכל נשכח מהם... אבל אע"פ ששוכח מה שלומד איננו לריק, יען כי בעוה"ב ולעתיד לבוא יזכירו לו כל מה ששכח" (ע"פ זהר א/קפה) עכ"ל. / ובמדרש משלי י': "לא ירעיב ה' נפש צדיק; זה ת"ח, שכל זמן שמתעסק בתורה בחיים, ואם נעלם ממנו פרק אחד או דבר אחד מלימודו, אינו נפטר מן העולם עד שמלאכי השרת באים בשעת פטירתו לפניו (כדי ללמדו שוב) כדי שלא יהא לו בושת פנים לפני הקב"ה לעתיד לבוא". / ע"ע במד"ר י"ב על פסוק "נוצר תאנה יאכל פריה".

מנגד, חז"ל הודיעו גודל העונש למתרגל והוא הגורם לעצמו לשכוח.

- "כל השוכח דבר אחד ממשנתו, מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו" (אבות, ג)
- וכן "גורם גלות לבניו... ומורידין אותו מגדולתו" (יומא לח:).
- לכן מצאנו שקדמונינו היו חוזרים על למודם ארבעים פעם, או עשרים וארבעה פעמים (תענית ח.). כי כל מה שיש ביד האדם לעשות, הוא חייב לעשות.
- ומצאנו ברב ששת שהיה חוזר על כל לימודו באופן היקפי כל שלשים יום, ואח"כ נתלה (=נשען) בעיבורא דדשא ואומר "חדאי נפשאי, חדאי נפשאי, לך קראי לך תנאיי" (פסחים סח: ונלע"ד דוקא "עיבורא דדשא" לרמוז לעצמו שיש דלת-מעבר לפני הכניסה לגן עדן, ובכך הוא פותח לעצמו את הדלת. ונלע"ד שזהו גם הפירוש למה אביי נתלה (=נשען) בצער על עיבורא-דדשא כאשר חשד את עצמו שמא ייכשל בעבירה (סוכה נב.). כלומר, מאן יימר שיפתחו לו את דלת-הכניסה לגן עדן?)

כך אמר רבי עקיבא [זַמַּר בכל יום, זמר בכל יום] (סנהדרין צט:), ומפרש רש"י: "הִיָּה מַסְדֵּר לִימוּדָךְ אע"פ שסדור (כבר) בפיך כזמר, והוא יגרום לך שתהא לעולם הבא בשמחה ובשירים". [הערת התלמיד. אבל מה שמצאנו בש"ס שאמר רב יוסף רבו של אביי, לאביי – "הלכה כרשב"ג", [ביצה כד.] והתעניין אביי אם נחלק רשב"ג עם ת"ק אן לא. ענה לו רב יוסף מה אכפת לך! אמרתי לך שזו ההלכה ומה משנה לך הדבר? ע"כ השיבו אביי וכי "גמרא גמור זמורתא תהא?! וכי לומדים ומשננים מבלי להבין רק כשיר וזמר?! ופשוט שלא על כך דיבר ר' עקיבא בתחילת הפיסקא כאן, אלא על שינון וזימור הדברים, לאחר הבנתם]

אופן ג – חזרה, גם על הידוע

מי שהוא רגיל בתורה, ודאי קנה לעצמו ידיעות רבות. מיד מתעורר יצר הרע וטוען שחבל לו על הזמן לחזור על הישנות, והרי הידיעות כבר קנויות לו! אבל מצאנו אצל רבותינו שהיו חוזרים ארבעים פעם! (ראה ברכות כח. / פסחים עב. / מגילה ז. / תענית ח. כתובות כב., נ.). פשוט הוא שהידיעות ההן כבר קנו אחרי השינון ב' או ג' פעמים. אלא חלק מן העמל הוא ללמוד גם דבר שבלאו הכי הוא כבר ידוע היטב.

וכך כותב הגר"א: "הלומד מפני שהוא 'ערב' הוא הלומד כדי שיקראוהו 'רב'. 'מועיל' הוא העוסק בתורה כדי שידע כל דין לאמתו. וזה הלומד אין טוב לו בשעת עסקו אלא אחר כך, כשידע הדין. אבל הלומד כדי לקיים מצוות בוראו, 'טוב' לו גם כן בעת שלומד, כי עושה מצוות הבורא ית' במה שלומד".
(על משלי יז, כד)

וכאן טוב הדבר להביא לשונו הנפלאה של ה**ב"ח** (על טור או"ח סי' מ"ז ד"ה ומ"ש דאמר רב יהודה) מה היא מהות של 'עמל התורה': "ואיכא לתמוה טובא למה יצא כזאת מלפניו להענישם בעונש כזה גדול ורם כזה על שלא ברכו בתורה תחילה. ונראה דכוונתו יתברך מעולם היתה – שנהיה עסוקים בתורה כדי שתתעצם נשמותינו בעצמות ורוחניות וקדושת מְקוֹר מוּצָא התורה, ולכן נתן ה' תורת אמת לישראל במתנה שלא תשתכח מאתנו, כדי שתתדבק נשמותינו וגופינו ברמ"ח אברים ושס"ה גידים ברמ"ח מ"ע ושס"ה לא תעשה שבתורה. ואם היו עוסקים בתורה על הכוונה הזאת, היו המה מרכבה והיכל לשכינתו ית', שהיתה שכינה ממש בקרבם, כי היכל ה' המה, ובקרבם ממש היתה השכינה קובעת דירתה, והארץ כולה היתה מאירה מכבודו, ובוזה יהיה קישור לפמליא של מעלה עם פמליא של מטה (עיין סנהדרין צט: הלומד תורה לשמה) והיה המשכן אחד... עכ"ל.

הרי הגירסא והיגיעה בתורה, הם לא לשם להיות "ידען" ולא לשם להיות "רב גדול" אלא כדי להיות עבד נאמן להקב"ה. בעצם ביטוי פה וריכוז המחשבה נהיה האדם מרכבה לשכינה, "אורייתא קוב"ה וישראל חד הוא" (עי"פ זהר ג,עג) וע"י הלימוד, האדם נאחז בהקב"ה (מד"ר תחילת תרומה). ובשביל זה על האדם ללמוד אפילו מה שהוא כבר יודע מכבר ללא שום ספקות. וזהו גם "עמלים" בתורה. כך אמר אריז"ל "ואף גם בעסק התורה, אל יחשוב שעוסק בתורה כדי שידע מה שיש בה, אלא שעוסק בה כְּשׁוֹר לְעוֹל וּכְחִמּוֹר לְמִשְׁאוּי, לְקִיּוּם מִצְוֹת בּוֹרְאוֹ". (ישעיה המצוות", דף ב')

בסיכום, ישנם שלשה אופנים:

1. עמל, יגיעה וריכוז המחשבה.
2. להשתדל בכל יכולתו לזכור מה שלומד.
3. ללמוד שוב ושוב גם מה שהוא יודע מכבר.

כך כתב בעל הטורים על התורה: "אם בחוקתי תלכו" בגימטריא "עמלים דברי תורה". לשם זה האדם נברא: "אדם לעמל יולד" (איוב ה, ז) – לעמל פה, לעמל תורה. (סנהדרין צט:)